

**SZABÓNÉ KÁRMÁN JUDIT: A MAGYARORSZÁGI CIGÁNYSÁG
I. (CIGÁNYOK ÉS ROMÁK). SEMMELWEIS KIADÓ
ÉS MULTIMÉDIA STÚDIÓ, BUDAPEST, 2016.**

Dunajeva Jekatyerina: A múltat megismerni, a jelent megérteni

A cigányságot a rendszerváltás, vagyis a politikai és gazdasági liberalizáció legnagyobb vesztesének tartják,¹ de sorsuk jóval a rendszerváltás előtt pecsételődött meg: a nemzetállamok kialakulása, az iparosodás, majd a modernizáció hatására egyre inkább marginális csoporttá váltak, a cigányság mint etnikai hovatarтоzás pedig fokozatosan egy nemkívánatos, deviáns életmódra kezdett utalni. Hogy is történt mindez? Hogyan alakult ki egy jellemzően negatív társadalmi kép a cigányságról? A válaszokhoz egészen a cigányok megjelenéséig kell megismernünk a történelmüket, s így történelmi kontextusba helyezni a cigányság mai helyzetét.

Szabóné Kármán Judit könyve a népcsoport megjelenéséig a 2. világháborúig mutatja be a magyar cigányság történelmét, a kötet tagadhatatlanul komoly kutatás és alapos szaktudás eredménye. Forrásai sokfélék: menlevelek, történelmi feljegyzések, ediktumok, rendeletek, egyéb

hivatalos iratok, időszakos kiadványok, újságok, elaborátumok, kutatók (például *Wlislócki Henrik* és *Hermann Antal*) és laikusok dolgozatai. A könyv nemcsak történelmi visszatekintés; a korabeli gondolkodásmódot is próbálja érzékeltetni cigány eredetmondák bemutatásával, valamint

cigányokat ábrázoló irodalmi és képzőművészeti alkotások elemzésével, ezek a művek ugyanis elárulják, hogy „miképp vélekedtek róluk, hol volt a helyük a korabeli társadalomban”

„miképp vélekedtek róluk,
hol volt a helyük a korabeli
társadalomban”

dalomban” (236. o.).

Mégis megjelenik egy megszokott feltevés a cigánysággal kapcsolatban: többszöri próbálkozás ellenére is ritkán változtattak nemkívánatos életvitelükön; a cigányok szinte permanens konfliktusban éltek a többi népcsoporttal (persze kivételek is akadtak, melyekről szintén szól a könyv); életmódjuk, életvitelük nem felelt meg a felvilágosodás eszméinek (vagy később más eszméknek, mint a modernizációnak, a liberalizmusnak, a kapitalizmusnak).

¹ Lásd például: Goldman, M. F. (1997): *Revolution and Change in Central and Eastern Europe: Political, Economic, and Social Challenges*. Armonk, New York; Ladányi, J. és Szelényi, I. (2006): *Patterns of Exclusion: Constructing Gypsy Ethnicity and the Making of an Underclass*. East European Monographs, Boulder CO; Koulisch, R. (2005): Hungarian Roma Attitudes on Minority Rights: The Symbolic Violence of Ethnic Identification. *Europe-Asia Studies*. 57. 2. sz. 311–326.; Szalai, J. (1999): Recent Trends in Poverty in Hungary. In: Atal, Y. (szerk.): *Poverty in Transition and Transition in Poverty: Recent Developments in Hungary, Bulgaria, Romania, Georgia, Russia, Mongolia*. Berghahn, New York-Oxford. 32–76.; Barany, Z. (2002): *The East European Gypsies: Regime Change, Marginality, and Ethnopolitics*. Cambridge University Press, Cambridge.

Ami érdekes és különleges a könyvben, az azoknak a története (például *Vistai Farkas Mihályé*, *Vaskohi Grausser Dávidé* vagy *Császalai Mihályé*), akik „kivételt” képeznek a sztereotípiák alól, vagy azok a dokumentumok, melyek cáfolják ezeket az állításokat. Ide tartozik a könyvben az „emberevő cigányok” legendájának cáfolata is: habár a 18. századi honi és más európai lapok részletesen beszámoltak a cigányok emberevő hajlamairól, a kannibalizmus „beismerése” egyértelműen kínvallatás következménye volt, ami az akkori dokumentumokból ki is derül (145. o.). Látjuk, hogy a tudás a mindenkori társadalom és hatalom terméke, s nem feltétlenül fedi a valóságot.

A konfliktushelyzetek meghatározó szerepet töltenek be a cigányság történelmében, ahogy a mai diskurzusban is szinte magától értetődővé vált a cigányok és nem cigányok közötti konfliktusos viszonyról beszélni, lokális, nemzeti, európai és akár nemzetközi szinten is. Mégsem volt ez mindig így (és most se kellene így lennie). A könyv részletesen bemutatja, hogy a cigányok Magyarországon „beilleszkedve, részévé váltak a feudális gazdasági rendszernek”, míg a legtöbb európai országban „üldözés várt rájuk” (83. o.): hazánkban véd- és menleveleket kaptak, mert „szükség volt áruikra, munkaerejükre, szaktudásukra” (57. o.).

Változott a helyzet a 17. század közepén, amikor „jelentősen gyarapodott a cigányok száma” és nehezebb lett a társadalom peremén élő csoportok megregulá-

zása (96. o.). A piac beszűkülése miatt is elavulttá vált a tudásuk. A 18. században az „átnevelés” vagy teljes asszimiláció politikáját űző *Mária Terézia* és fia, *II. József* a felvilágosult abszolutizmus jegyében (át)nevelni és oktatni kívánta a cigányokat. Habár a rendeleteket nem „faji” alapon hozták (121. o.), azok mégis bizonyos cigány csoportok nyelvének és kultúrájának az elvesztését eredményezték.

a mai diskurzusban is szinte magától értetődővé vált a cigányok és nem cigányok közötti konfliktusos viszonyról beszélni, lokális, nemzeti, európai és akár nemzetközi szinten is. Mégsem volt ez mindig így (és most se kellene így lennie)

Az állam drasztikus módszerekkel történő beavatkozása a cigányság életébe valahogy mégis jó célt szolgált – legalábbis erre utal a könyv. Továbbá, míg számos országból száműzték a cigányokat vagy rabszolgaságban éltek (mint Moldvában és Havasalföldön), Magyarország a nevelésükkel,

oktatásukkal foglalkoztak. Mindez mégsem áll össze egy jótékony állami beavatkozássá.

A 19. század a nemzeti ébredés kora Európa-szerte,² amikor a kisebbségek beolvastása, a népeség homogenizációja volt a cél. Az iskoláztatás, mint ennek eszköze, más országokban is jelen volt.³ Oroszországban például az oktatási intézmények mint „állami civilizáló eszközök” feleltek a kisebb népcsoportok oroszosításáért, kisebb nemzeti kultúrák felszámolásáért. Komoly ellenállásba ütközve.

Habár Szabóné Kármán Judit többször megjegyzi, hogy miként illeszkedtek be a cigányok a magyar társadalomba, életvitelük ellenére, e szál jelentősége eltörpül a sok konfliktus és a kirekesztés történetei mellett.

² Tilly, C. (1992): *Coercion, Capital and European States: AD 990–1992*. Wiley-Blackwell, Cambridge.

³ Slezkine, Y. (1994): *Arctic Mirrors: Russia and the Small Peoples of the North*. Cornell University Press, Ithaca.

A 19. században az állam továbbra is letelepíteni, asszimilálni kívánta a cigányságot, házakat is kaptak lakhatásra. Néhol „a cigányok azonban idegenkedtek ezekben a házakban lakni”, és volt, ahol „nem tekintették helyénvalónak, hogy cigányok közvetlenül nem cigányok között éljenek” (165–166. o.). Mindkét irányból volt így ellenállás.

A beilleszkedés természetesen kétirányú folyamat: a sikeres beilleszkedéshez szükséges a befogadás, tehát a nem cigány lakosság pozitív hozzáállása a cigánysághoz, az el- és befogadás.

Egyértelmű a cigányok országuk iránti elkötelezettsége: közülük többen is részt vettek például az 1848/49-es szabadságharcban. Habár erről a legtöbb tankönyv nem számol be, az utóbbi években egyre többen emlékeznek meg a szabadságharc roma áldozatairól. Ebben a században is megmaradt viszont a cigányság „felemelkedése” mint legfőbb állami cél. Ehhez elengedhetetlenek tartották e három kritérium teljesítését: megfelelő oktatás, rendszeres munka, méltó lakóhely (211. o.). Az állam politikája mégsem járt sikerrel, mert József főherceg („a cigányok királya”) „minden igyekezete ellenére” nem változott érdemileg a cigányság helyzete. Közrejátszott a „lakosság ellenséges magatartása” is (212. o.). (Érdekes, hogy a 21. században ugyanez a cél, de most már nemcsak az egyes államok, hanem nemzetközi intézmények is részt vesznek a cigányok sorsának javításában. Talán a módszereknek kellene változniuk?)

A század végére „elkülönült a »jó« és a »rossz« cigány fogalma [...] gyakran nem is sorolták már a cigányok közé azokat, akik megbecsült foglalkozásukkal, magatartásukkal kiemelkedtek közülük” (228. o.). Megtudjuk, hogy már a 19. század végén „cigányzenészek tiltakoztak a »cigány« megnevezés ellen”, hiszen a cigány egyre inkább

szociális kategóriát jelentett, mely a törvényszegő vagy problémás csoportok szinonimájává vált (uo.). A „jó” cigányok közül a könyv nemcsak zenészeket említ, hanem többek között műfordítót, szótárkészítőt, költőt is.

Hasonló a helyzet ma is; ezt nevezik az identitással foglalkozó romológusok a roma identitás „legitimációs válságának”, miszerint a művelt felső és középosztálybeli romák, akik már felhagytak a „hagyományos életmóddal”, nem is számítanak cigánynak.⁴ Hogy az identitás „árnyalatait” is lássuk, többen – a pozitivistá felfogással ellentétben – állítják, hogy nem bináris kategóriákról beszélünk, és a cigány – nem cigány identitás nem tükrözi az ennel „homályosabb” realitást.

Az, hogy a „cigányok számára egyértelmű hovatarozásuk, illetve hova nem tartozásuk” (21. o.), korántsem ilyen egyszerű. Például a cigány fiatalokkal folytatott kutatásaim során is gyakran panaszkodtak a cigány szülők, hogy nem tartják magukat cigánynak a gyerekeik, „kifehérednek”, vagy ellenkezőleg, nem cigány gyerekek szülei, vagy épp tanárok panaszkodtak

a beilleszkedés
természetesen kétirányú
folyamat

akik már felhagytak a
„hagyományos életmóddal”,
nem is számítanak
cigánynak.

⁴ Gheorghe, N. (1997): The social construction of Romani identity. In: T. Acton és G. Mundy (szerk.): *Romani Culture and Gypsy Identity*. University of Hertfordshire Press, Hatfield.

„elcigányosodott” gyerekekről. Úgy, mint bármely más hovatarozáson alapuló identitás, ez is változik, igazodik, vagy akár maguk a romák céltudatosan változtatják azt.⁵ Természetesen ehhez hozzátartozik, hogy igen nehéz közös identitásról beszélni egy rendkívül heterogén csoportnál.

A 20. században a „cigányügy” nem változott, a cigányokat továbbra is „nevelni” kellett. Az állam mint intézmény egyértelműen elsőbbséget élvezett a családdal szemben, és egy 1907-ben kiadott közrendelet ismét – mint Mária Terézia idején – lehetővé tette a cigány gyerekek elvételeét családjuktól, ha „züllésnek indultak” (271. o.). Folytatódtak a kitoloncolások és a szankcionálások, cigányügyi biztosokat is kineveztek. Érdemi változást semmi nem hozott.

A cigányellenes közhangulat erősödéséért a sajtó is felelős: „A cigányok ellen fokozódó előítélet [...] a sajtó ellenük irányuló kampányának eredménye volt; talán az ország súlyos gondjairól való figyelemelterelés része, talán a bünbakképzés jól ismert mechanizmusának, s az egyre fokozódó elégedetlenség levezetésének eszköze...” (286. o.)

A világháború idején a kóbor cigányok besorozása okoz nehézségeket. A háború utáni években „nem volt ideje” az államnak a cigányokkal „foglalkozni”; miközben a cigányok közül – mélyszegénységük, nélkülözésük ellenére – egyre többen válnak a társadalmi élet aktív szereplőivé. A 2. világháborút megelőző jobboldali radikalizmus cigányraziákhoz, nyílt gyűlölkö-

déshez vezetett. Szerencsére nemes példák ebben a nehéz időszakban is akadtak, és együttműködésről is olvashatunk, mint például Kalocsán vagy Kiskunhalason az 1930-as években.

Mondhatjuk, hogy a konszolidálódó, modernizálódó állam, mely egységességet, uniformitást, majd egységes nemzettudatot követelt, ellehetetlenítette a cigányság mint vándorló-kereskedő nép létezését. *James C. Scott* az „ellenállás művészetének” nevezi azt az erőt,⁶ amellyel némely csoportok képesek szembeszegülni az állam elnyomó szabályozási mechanizmusával. *Scott* az ilyen csoportokat hősiességeknek mutatja be.⁷ Ezzel ellentétben mi a cigányokat nem hősnek, inkább nehezen kezelhető, be nem illeszkedő, megreformálandó csoportnak látjuk.

A könyv hatására elgondolkodhatunk, hogy vajon mit tanulhatunk a történelemből. Az átnevelés, az asszimilációs politika, a száműzetés és más állami eszközök, melyek megkeserítették a cigányság életét, semmi jóhoz nem vezettek, csak a cigány kultúra megcsonkításához. A könyv jól tükrözi azt az ellentétet, ami a mai napig jellemzi a cigányság helyzetét hazánkban: habár társadalmunk és történelmünk szerves részei, szinte folyamatosan marginalizációban, páriaként jelennek meg az irodalomban és a való életben is.

A 2. világháborús sorsukról és 1945 utáni történetükről a második kötetben olvashatunk majd.

a cigányok közül egyre többen válnak a társadalmi élet aktív szereplőivé

⁵ Silverman, C. (1988): Negotiating „Gypsiness”: Strategy in Context. *American Folklore Society* 101. 401. sz. 261–275.

⁶ Scott, J. (1990): *Domination and the Arts of Resistance: Hidden Transcripts*. Yale University Press, New Haven.

⁷ Scott, J. C. (1998): *Seeing Like a State: How Certain Schemes to Improve Human Condition Have Failed*. Yale University Press, New Haven.

*Kisképző, tanév végi kiállítás, 2016. június
Örvös szakosok munkái (felnőttképzés, 2/14. évfolyam)*

*Kisképző, tanév végi
kiállítás, 2016. június
Név nélkül*